

Johannes Warnardus Bilders en Anton Mauve: een vergeten samenwerking*

Jeroen Kapelle

Op zondagmorgen 30 augustus 1868 schreef de landschapschilder Johannes Warnardus Bilders (1811-1890) vanuit Vorden aan een ‘zeer geëerde jufvrouw’ een briefje met daarboven het verlaten kasteel Vorden geaquarelleerd (afb. 1). Het schrijven wordt bewaard in de brievencollectie van het RKD.¹ De juffrouw aan wie Bilders schreef was hoogstwaarschijnlijk Georgina Julia Laura van Dijk van 't Velde (1835-1917).² Zij woonde bij haar ouders op het landhuis 't Velde in Warnsveld bij Zutphen en tekende uit liefhebberij. Bilders gaf haar waarschijnlijk aanwijzingen en omgekeerd – zo maakt de brief duidelijk – hielp zij hem om zijn onderwerp te bepalen: de watermolen of het verlaten kasteel. Het werd het laatste. Tussen 1865 en 1869 schreef Bilders Georgina meerdere geïllustreerde brieven en kocht zij van hem onder meer een forse houtskooltekening.³ Dat zij meer voor hem was dan zomaar een leerlinge doet het slot van de brief vermoeden. Hij schreef: ‘vaarwel veel geliefde Jufvrouw ik dank u voor u aangenamen bezoek van gisteren. Wij moesten eens afspreken op welke morgen wij elkander eens zullen tegen wandelen.’

VAN OOSTERBEEK NAAR VORDEN

Bilders was al sinds 1861 weduwnaar. Zijn vrouw was aan tuberculose overleden en in 1865 stierven ook zoon Gerard (1838-1865) en dochter Caroline (1842-1865) aan deze ziekte. Tot dat rampzalige jaar had Bilders met veel plezier in Oosterbeek gewerkt. Hij kwam er vanaf 1841 en was er sindsdien elke zomer. Ondanks de veelheid aan onderwerpen die hij daar vinden kon, had hij echter lange tijd moeite om een eigen stijl te ontwikkelen. Pas in de tweede helft van de jaren vijftig, Bilders was toen ruim de veertig gepasseerd, maakte hij zich los van de bestaande conventies en ontwikkelde hij een duidelijk eigen manier van schilderen.

In dezelfde periode begon ook zijn zoon Gerard met schilderen en het huurhuis De Parre van de familie Bilders in Oosterbeek werd een zoete inval voor jonge kunstenaars als Anton Mauve (1838-1888), Jan H.L. de Haas (1832-1904), P.J.C. Gabriël (1828-1904) en de gebroeders Maris. Johannes Warnardus die graag in het middelpunt van de belangstelling stond, sprak de kunstenaars aan terwijl ze buiten aan het werk waren, gaf hen raad en wees hen op de prachtige natuur die de streek rijk was. Ondanks de gezellige sfeer werd er hard gewerkt, zouden diverse kunstenaars later nog vertellen.⁴

Na de dood van Gerard werden de herinneringen die

*Johannes Warnardus Bilders and Anton Mauve: a forgotten collaboration**

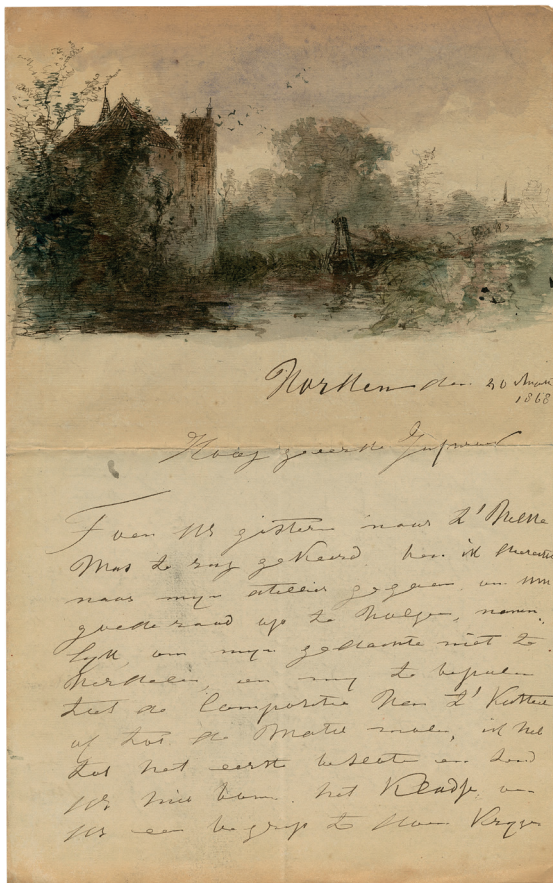
Jeroen Kapelle

On Sunday morning 30 August 1868 the landscape painter Johannes Warnardus Bilders (1811-1890) wrote a letter from Vorden to a ‘highly esteemed lady’ with a watercolour of the abandoned Vorden Castle at the top (fig. 1). This missive is kept in the RKD’s collection of letters.¹ The recipient of the letter was most likely Georgina Julia Laura van Dijk van 't Velde (1835-1917).² She lived with her parents in 't Velde, a country house in Warnsveld near Zutphen, and drew as a hobby. Bilders probably gave her tips, and reciprocally – as the letter makes clear – she helped him choose his subject: the watermill or the abandoned castle. The latter won out. Between 1865 and 1869 Bilders wrote several more illustrated letters to Georgina and she bought a sizeable charcoal drawing from him.³ That she was more to him than simply a pupil is suggested by the conclusion of the letter. He wrote: ‘farewell much beloved Miss, I thank you for your delightful visit yesterday. We must arrange on which morning we will have the opportunity of running into each other.’

FROM OOSTERBEEK TO VORDEN

Bilders had been a widower from 1861. His wife had succumbed to tuberculosis, and the same illness took his son Gerard (b. 1838) and daughter Caroline (b. 1842), both in 1865. Until that disastrous year Bilders had worked with great pleasure in Oosterbeek. He first came there in 1841, and every summer since then. In spite of the abundance of subjects he could find there, he nevertheless struggled for a long time to find his own style. Only in the second half of the 1850s – Bilders was well into his 40s by then – did he throw off existing conventions and develop a clearly personal style of his own.

In this same period his son Gerard also began painting and De Parre, the residence the Bilders family rented in Oosterbeek, was an open house for young artists such as Anton Mauve (1838-1888), Jan H.L. de Haas (1832-1904), P.J.C. Gabriël (1828-1904), and the Maris brothers. Johannes Warnardus, who enjoyed being the centre of attention, spoke to the artists while they were working out of doors, gave them advice, and alerted them to the beautiful

1. Brief van J.W. Bilders aan een onbekende juffrouw, waarschijnlijk G.J.L. van Dijk van 't Velde (1835-1917), Vorden 20 augustus 1868, Den Haag, RKD, Collectie brieven, handschriften en kleine archieven

1. Letter from J.W. Bilders to an unknown woman, probably G.J.L. van Dijk van 't Velde (1835-1917), Vorden, 20 August 1868, The Hague, RKD, Collection of Letters, Manuscripts, and Small Archives

de Veluwezoom met zich meebracht waarschijnlijk te pijnlijk. 'Bilders gaf mij het voorkomen van iemand geheel ter neer geslagen door harteleed. – het gebogene der houding, de roodgeweende oogen, de droeve trek om de mond', schreef de schrijver en tekenaar Alexander Ver Huell (1822-1897) een maand na de dood van Gerard in zijn dagboek.⁵ In ieder geval ging Bilders op zoek naar een ander werkterrein. Ver Huell kende Georgina van Dijk van 't Velde en ook de omgeving van Vorden waar zijn familie een huis had.⁶ Mogelijk wees hij Bilders op de schoonheid van dit gebied met de vele al dan niet vervallen kastelen, watermolens, dicht met groen omzoomde beken en oude bomen. Vorden werd Bilders' nieuwe plek om 's zomers studietochten te maken. In 1868 – het jaar dat het briefje is geschreven – bezocht hij het dorp voor het eerst, om er tot en met 1877 jaarlijks terug te keren.

nature so bountiful in that region. As pleasant as this atmosphere was, the artists worked very hard, as many of them later recounted.⁴

After Gerard's death, the memories of the Veluwezoom natural region perhaps became too painful. 'Bilders made the appearance of someone consumed by grief. – the crestfallen pose, the tearful red eyes, the sad twist of his mouth,' the writer and draughtsman Alexander Ver Huell (1822-1897) recorded in his diary a month after Gerard's death.⁵ In any case, Bilders went in search of a different place to work. Ver Huell knew Georgina van Dijk van 't Velde, as well as the vicinity of Vorden where his family had a house.⁶ He may have pointed out the beauty of this area with its many intact and ruined castles, watermills, brooks lined with vegetation and ancient trees. Vorden became Bilders' new destination for summer study trips. He visited the village forwitten – and returned there every year until 1877.

COLLABORATION WITH MAUVE

In the beginning of the 1870s he actually worked out the swift sketch in the letter to Georgina van Dijk van 't Velde into a substantial painting (oil on canvas, 101 x 150.5 cm) that deviates little from his initial concept. Originating in this period are various strikingly large works with subjects he found around Vorden.⁷ At least two of these compositions were staffaged with cattle by Anton Mauve. The publicist Edward Rittner Bos (c. 1843-1913) wrote about this in his obituary of Mauve, 'The man who first discerned Mauve's talent, developed his individuality, and awakened his unique touch, was Bilders. Mauve largely owed becoming such a talented, respectable artist to his association and frequent collaboration with this thinker and poet among painters.'⁸ This staffage was not done in Vorden, but in the Amsterdam studio where Bilders painted the final work on the basis of sketches. Mauve too lived in the capital around 1870, however under difficult conditions. Jozef Israëls (1824-1911) recounted for instance that in his Amsterdam period Mauve was as poor as a church mouse and lived in a treacle factory on the Looiersgracht. Bilders' only remaining daughter, Bets (1841-1916), according to Israëls brought him a meal now and again.⁹ Mauve, who fancied Bets, was like one of the family already in Oosterbeek.

Just as Bilders had helped his son Gerard financially by paying him to paint deer and goats in his landscapes, he supported Mauve in this period by having him render the cattle in his pictures. Unlike his contemporaries, Bilders rarely if ever let those responsible for the staffage sign his paintings.¹⁰ Consequently they can virtually never be identified

SAMENWERKING MET MAUVE

Het vlugge schetsje in de brief aan Georgina van Dijk van 't Velde werkte hij begin jaren zeventig inderdaad uit tot een fors schilderij (doek, 101 x 150,5 cm) dat niet eens zo veel afweek van het eerste idee. In deze periode ontstonden diverse opmerkelijk grote werken met onderwerpen die hij rond Vorden vond.⁷ Tenminste twee van deze composities werden met vee gestoffeerd door Anton Mauve. Publicist Edward Rittner Bos (circa 1843-1913) schreef hierover in zijn necrologie van Mauve 'De man die Mauve's talent het eerst geraden heeft, die zijne individualiteit ontwikkelde, de note personelle in hem tevoorschijn heeft gebracht, is Bilders geweest. Aan den omgang en zijne veelvuldige samenwerking met dezen denker en dichter onder de schilders heeft Mauve het voor een groot deel te danken gehad, dat hij de talentvolle, degelijke kunstenaar is geworden.'⁸ Dat stofferen gebeurde niet in Vorden maar in het Amsterdamse atelier waar Bilders het uiteindelijke werk aan de hand van schetsen schilderde. Ook Mauve woonde rond 1870 in de hoofdstad, evenwel onder lastige omstandigheden. Jozef Israëls (1824-1911) bijvoorbeeld vertelde over Mauves Amsterdamse periode dat de schilder zo arm was als een kerkrat en in een stroopfabriek aan de Looiersgracht woonde. De enig overgebleven dochter van Bilders, Bets (1841-1916), zou hem daar volgens Israëls van tijd tot tijd een maaltijd brengen.⁹ Mauve die een oogje op Bets zou hebben, was in Oosterbeek al kind aan huis bij Bilders.

*with certainty as an artistic collaboration. It was therefore exceptional that in the catalogue of the Rotterdam exhibition of Living Masters held in May 1870 Bilders allowed a painting to be described as: 'Evening in the village of Vorden, staffaged by A. Mauve.'*¹¹ *This is probably a dated work of 1870 depicting a herdsman with her cows walking along a brook at dusk (fig. 2). Thanks to a preserved illustration of an oil sketch, the painting can be identified as a view of the Hengelo bridge in Vorden.*¹² *Mauve probably painted the foremost cows with the herdsman. This group is distinguished from the rest of the composition through the use of colour and manner of painting. Moreover, this type of herdsman with a fluttering blue apron and a stick under her arm is more at home in the work of Mauve than that of Bilders. The cows in the background are in keeping with those Bilders usually painted himself, that is more sketchily and absorbed in the landscape. A year later Bilders entered another large work with a Vorden theme in the Amsterdam exhibition of Living Masters.*¹³ *'Enclosed here is a picture painted by me depicting a view of Hackfort Castle at Vorden,' he informed the exhibition committee on 16 August 1871.*¹⁴ *One day later he wrote – possibly having been called to order – from Vorden: 'As Mr Mauve staffaged my painting, and I neglected to include this in its title, I respectfully request that you*

2. J.W. Bilders en waarschijnlijk A. Mauve (stoffage), *Avondstond bij het dorp Vorden*, 1870, olieverf op doek, 87 x 147 cm, Nederland, particuliere collectie
2. J.W. Bilders and probably A. Mauve (staffage), *Evening in the village of Vorden*, 1870, oil on canvas, 87 x 147 cm, The Netherlands, private collection

3. J.W. Bilders en waarschijnlijk A. Mauve, *Avond op Hackfort bij Vorden*, 1871, olieverf op doek, 90 x 151 cm, Amsterdam, Stedelijk Museum
 3. J.W. Bilders and probably A. Mauve, *Evening in Hackfort in Vorden*, 1871, oil on canvas, 90 x 151 cm, Amsterdam, Stedelijk Museum

Net zoals Bilders zijn zoon Gerard financieel hielp door hem tegen betaling herten en geiten op zijn schilderijen te laten schilderen, zo ondersteunde de landschapsschilder in deze periode Mauve door hem zijn doeken met vee te laten stofferen. Anders dan tijdgenoten liet Bilders echter zelden of nooit de werken ook signeren door degene die de stoffage deed.¹⁰ De schilderijen zijn daardoor vrijwel niet met zekerheid te identificeren als het resultaat van een kunstzinnige samenwerking. Het was dan ook uitzonderlijk dat Bilders in de catalogus van de Rotterdamse tentoonstelling van Levende Meesters die in mei 1870 werd gehouden, een schilderij liet omschrijven als: 'Avondstond bij het dorp Vorden, gestoffeerd door A. Mauve'.¹¹ Dit schilderij is waarschijnlijk een gedateerd werk uit 1870 voorstellende een hoedster met haar koeien die tegen de avond langs een beek loopt (afb. 2). Dankzij een bewaard gebleven afbeelding van een olieverfschets is het schilderij te identificeren als een gezicht op de Hengelse brug te Vorden.¹² Waarschijnlijk schilderde Mauve de voorste koeien met hoedster. Deze groep staat door het kleurgebruik en de manier van schilderen wat los van de rest van de compositie. Bovendien is dit soort koehoedsters met een blauw wapperend schortje en een stok onder de arm gebruikelijker in het werk van Mauve dan in dat van Bilders. De koeien in de achtergrond komen meer overeen met de koeien zoals Bilders ze doorgaans zelf schilderde, namelijk schetsmatiger van opzet en meer opgenomen in het landschap.

*state this as follows in the catalogue; J.W. Bilders of Amsterdam, A view of Hackfort, near Vorden, staffaged by A. Mauve.*¹⁵ The work was not offered for sale, possibly it had already been bought by the banker, belletrist, and editor of *De Gids* Johan Carl Zimmerman (1828-1888). In any event he owned a large canvas by Bilders of the same subject dated 1871 (fig. 3). The cows in it look almost like stickers glued to the landscape, making them appear rather out of place in the painting.

MARIE VAN BOSSE

*In the summer of 1875 Bilders and his new pupil Marie van Bosse (1837-1900) went on a study trip to Vorden. In August, Johannes Bosboom (1817-1891) – Marie's teacher before Bilders – and his wife, the writer Truitje Bosboom-Toussaint (1812-1886), visited them and described a typical study day in a nutshell: 'Marie v. B. was waiting for us on the road near the Vorden Tollgate - After drinking coffee, we admired the castle and its surroundings and I made three sketches. The next morning I had the four of us taken to Hackfort, and also drew there. Bilders was our Cicerone.'*¹⁶ Marie and Bilders were inseparable from then on and married in 1880. After Bilders died in 1898, Marie exerted great influence on how he was remembered, in part fuelled by extensive letters she wrote to the art critic A. C. Loffelt (1841-1906), who adopted

Een jaar later stuurde Bilders een ander groot werk met een Vordens thema naar de Amsterdamse tentoonstelling van Levende Meesters.¹³ ‘Hier nevens eene door mij geschilderde schilderij voorstellende, Een gezicht bij het Kasteel Hackfort bij Vorden’, berichtte hij op 16 augustus 1871 aan de tentoonstellingscommissie.¹⁴ Een dag later schreef hij – mogelijk tot de orde geroepen – vanuit Vorden: ‘Daar den Heer Mauve mijn schilderij gestoffeerd heeft, en ik dit verzuimd heb in de titel van mijne schilderij op te nemen, zoo wilde ik UE beleefdelyk verzoeken, die in de catalogus, zóó te stellen; J.W. Bilders te Amsterdam, Een gezicht op Hackfort, bij Vorden, gestoffeerd door A. Mauve.’¹⁵ Het werk werd niet te koop aangeboden, mogelijk omdat het al verkocht was aan de bankier, letterkundige en redacteur van *De Gids* Johan Carl Zimmerman (1828-1888). Hij bezat in ieder geval een groot doek – gedateerd 1871 – van Bilders met hetzelfde onderwerp (afb. 3). Op dit schilderij lijken de koeien bijna als plakplaatjes op het landschap geplakt waardoor ze erg uit de toon vallen bij de rest van het landschap.

MARIE VAN BOSSE

In de zomer van 1875 gingen Bilders en zijn nieuwe pupil Marie van Bosse (1837-1900) op studietocht naar Vorden.

*indiscriminately her anecdotes and assertions in his biographical article on Bilders in Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift.*¹⁷ For instance, she averred that her husband usually ‘[added] the staffage himself in the landscape, at least I have never seen anyone else do this and truly felt that this was the most harmonious.’¹⁸ However, almost all of the works with staffage by other artists date from before they met in 1875, and so she could never actually have seen such collaboration with Mauve in practice.

The above-mentioned work from the Zimmerman collection also features in this exchange of letters. The picture was bequeathed to the Vereeniging tot het vormen van eene openbare verzameling van hedendaagse Kunst te Amsterdam [Association for the formation of a public collection of contemporary art in Amsterdam] in 1889 and thus was displayed in public. Loffelt noted that the cows in the Zimmerman painting were really out of place and inquired about this with Marie Bilders-van Bosse. She, however, resolutely maintained that the cows were not painted by

4. J.W. Bilders, *Boommrijk landschap op de Heerlijkheid Hackfort te Vorden bij Zutphen*, 1878, olieverf op doek, 121,5 x 171 cm, voorheen collectie Vereeniging tot het vormen van eene openbare verzameling van hedendaagse kunst te Amsterdam, tegenwoordig Nederland, particuliere collectie
4. J.W. Bilders, *Forested landscape in the Hackfort Estate in Vorden near Zutphen*, 1878, oil on canvas, 121.5 x 171 cm, formerly in the collection of the Vereeniging tot het vormen van eene openbare verzameling van hedendaagse Kunst te Amsterdam, currently The Netherlands, private collection

Johannes Bosboom (1817-1891), Marie's leermeester vóór Bilders, zocht hen in augustus op, samen met zijn vrouw, de schrijfster Truitje Bosboom-Toussaint (1812-1886), en beschreef in een notendop hoe zo'n studiedag eruit zag: 'Onderweg bij den Vordensche Tol, zat Marie v. B. ons te wachten- Na de koffi[e] werd het kasteel en zijn omgeving bewonderd en maakte ik al drie schetsen. Den volg. ocht. liet ik ons vieren naar Hackfort rijden en teekende ook daar. Bilders was daarbij onze Cicerone.'¹⁶ Marie en Bilders bleven vanaf die tijd onafscheidelijk en trouwden in 1880. Na Bilders dood in 1890 had Marie grote invloed op zijn nagedachtenis. Temeer ook omdat zij uitgebreide brieven schreef aan kunstcriticus A.C. Loffelt (1841-1906) die de daarin genoemde anekdotes en beweringen klakkeloos overnam voor zijn biografische artikel over Bilders in *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*.¹⁷ Zo verklaarde zij onder meer dat haar man in de regel 'zelf zijn stoffage in het landschap [zette,] ik heb er althans nooit een ander meê bezig gezien en vond werkelijk dat dit ook verre na t meest harmonisch was.'¹⁸ Bijna alle door anderen gestoffeerde werken stammen echter van voor hun kennismaking in 1875, zodat zij de praktijk van de samenwerking met Mauve nooit heeft kunnen zien.

Het eerder genoemde werk uit de collectie van Zimmerman kwam ook in deze briefwisseling aan bod. Het schilderij werd in 1889 gelegateerd aan de Vereniging tot het vormen van eene openbare verzameling van hedendaagsche kunst te Amsterdam en hing dus in een openbare collectie. Loffelt merkte op dat de koeien in het schilderij van Zimmerman wel erg uit de toon vielen en deed navraag bij Marie Bilders-van Bosse. Zij beweerde echter stellig dat de koeien niet door een ander geschilderd waren.¹⁹ Wellicht verwarde ze het werk met een eveneens fors schilderij met hetzelfde onderwerp dat in 1878 door de vereniging werd aangekocht (afb. 4).²⁰ Daarop is het vee qua toon en penseelstreek een harmonisch geheel met het landschap en zeker door Bilders zelf geschilderd.

In 1883, drie jaar na zijn huwelijk met Marie, werd Bilders getroffen door een 'borstziekte' en kon hij niet meer schilderen. Marie Bilders-van Bosse verzorgde hem liefdevol tot zijn dood zeven jaar later. Ze kon geen kwaad woord over hem horen en plaatste hem op een voetstuk, want hij had, zo schreef zij, 'een rijke geest, groote begaafdheden, hij was zoo door en door enkel en oprecht artiest, dat het mij spijt wanneer ik menschen ontmoet die hem niet gekend hebben.'²¹

Jeroen Kapelle
Conservator Beeldende Kunst 1800-1900

another artist.¹⁹ Perhaps she confused the work and an equally large painting of the same subject bought by the Association in 1878 (fig. 4).²⁰ Qua tone and brushwork the cattle in this picture form a harmonious entity with the landscape and were certainly painted by Bilders himself.

In 1883, three years after marrying Marie, Bilders suffered a 'chest illness' and could no longer paint. Marie Bilders-van Bosse cared lovingly for him until his death seven years later. She could not bear to hear any criticism of him, and put him on a pedestal, for he had, as she wrote, such 'a rich spirit, a great talent, and was a truly genuine artist, that I am sad when I meet people who never knew him.'²¹

Jeroen Kapelle
Curator Fine Arts 1800-1900

* Dit artikel is geschreven naar aanleiding van een onderzoek naar het leven en werk van Johannes Warnardus Bilders, geïnitieerd door Museum Veluwezoom in samenwerking met het RKD. Naar aanleiding van dat onderzoek verscheen in oktober 2016 de volgende monografie: J. Kapelle (samensteller) met medewerking van M. van der Mullen, T. Pelkmans, D. van Veelen, U. Anema en R. de Windt, *Bezield landschap. Het leven en werk van Johannes Warnardus Bilders (1811-1890)*, Doorwerth (Museum Veluwezoom)/Wageningen (Blauwdruk) 2016. Daarbij zijn twee tentoonstellingen georganiseerd, respectievelijk in Museum Veluwezoom te Doorwerth (1 oktober 2016 tot 30 januari 2017) en het museum B.C. Koekoek-Huis te Kleef (12 februari tot 19 juni 2017).

- 1) Brief van J.W. Bilders aan 'Hoog geëerde Jufvrouw', geïllustreerd, Vorden 20 aug 1868, Den Haag, RKD, Collectie brieven, handschriften en kleine archieven, inv.nr. 692.
- 2) De veronderstelling dat dit G.J.L. van Dijk van 't Velde is, is onder meer gebaseerd op de aanvang van de brief waarin Bilders refereert aan haar woonhuis 't Velde ('Toen UE gisteren naar t' Velde was te rug gekeerd').
- 3) Vijf brieven van J.W. Bilders aan G.J.L. van Dijk van 't Velde gedateerd tussen 1865 en 1869 bevinden zich in het archief van Familie Van Dijk van 't Velde en aanverwante families (1689-1991), Nederland, particuliere collectie; de houtskooltekening *Bosgezicht* [bij Doorwerth], 745 x 1208 mm, Den Haag, Gemeentemuseum, inv.nr. TEK-1926-0065.
- 4) Lees hierover: J. Kapelle, 'Vernieuwing op de Veluwezoom' in: J. Kapelle (samensteller), *Magie van de Veluwezoom*, Arnhem 2006, pp. 107-141.
- 5) Dagboek van A. Ver Huell 12 april 1865, als geciteerd in: J. Bervoets en R. Chamuleau, *Het dagboek van Alexander Ver Huell 1860-1865*, Zutphen 1985, p. 187.
- 6) Zie: R. de Windt, 'Bilders in Vorden, Gieten en Vlagtwedde', in: J. Kapelle (samenstelling), *Bezield landschap. Het leven en werk van Johannes Warnardus Bilders 1811-1890*, Doorwerth/Wageningen 2016, p. 151, noot 1.
- 7) J.W. Bilders, *Het verlaten kasteel*, 1871, olieverf op doek, 101 x 150,5 cm, voorheen collectie J.C. Hacke van Mijnden/G. van Tienhoven, particulier bruikleen aan de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen.
- 8) E. Rittner Bos, 'In memoriam Anton Mauve, 6 februari 1888', overdruk uit *De Portefeuille, Kunst en Letterbode* 9 (1888), p. 2. Overigens was Edward Rittner Bos niet helemaal onbevooroordeeld. Hij was getrouwd met Carolina Johanna Rutgers (1850-1915), een nicht van Bilders' eerste vrouw.
- 9) J. Veth, aantekeningen van een interview met Jozef Israëls, Den Haag, RKD, Archief A.S. Kok, doos III, schriftje II.
- 10) Een groot Oosterbeeks landschap bijvoorbeeld waarop Willem Roelofs het vee schilderde, werd slechts door Bilders gesigneerd. De verzamelaarster Louisa Willet-Holthuysen (1824-1895) kocht het werk direct uit het atelier, waardoor we nu wel weten dat de runderen van de hand van Roelofs zijn. Zie: H. Vreeken, *Bij wijze van museum. Oorsprong, geschiedenis en toekomst van Museum Willet-Holthuysen, 1853-2010*, vol. II, proefschrift Universiteit van Amsterdam, 2010, p. 450.
- 11) *Catalogus der Schilder- en kunstwerken op de tentoonstelling door de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam in 1870*, tent.cat. Rotterdam (Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen) 1870, cat.nr. 35. Een jaar later werd mogelijk hetzelfde werk aangeboden op de tentoonstelling van Levende Meesters in Groningen. Daar werd een schilderij aangeboden met de titel *Een gezicht bij Vorden, bij avondstond*. Bij dit werk staat niet vermeld

* This article was written on the occasion of the investigation of the life and work of Johannes Warnardus Bilders initiated jointly by the Museum Veluwezoom and the RKD. This research led to the publication in October 2016 of the monograph: J. Kapelle (compiler) with assistance from M. van der Mullen, T. Pelkmans, D. van Veelen, U. Anema, and R. de Windt, *Bezield landschap*.

Het leven en werk van Johannes Warnardus Bilders (1811-1890), *Doorwerth* (Museum Veluwezoom)/Wageningen (Blauwdruk) 2016. In addition, two exhibitions have been organized: in Museum Veluwezoom in Doorwerth (1 October 2016 to 30 January 2017); and the Museum B.C. Koekoek-Huis in Kleef (12 February to 19 June 2017).

- 1) Letter from J.W. Bilders to a 'Highly esteemed lady,' illustrated, Vorden 20 August 1868, The Hague, RKD, Collection of letters, manuscripts, and small archives, inv. no. 692.
- 2) The assumption that this is G.J.L. van Dijk van 't Velde is based in part on the beginning of the letter when Bilders refers to her residence as 't Velde ('When you returned yesterday to 't Velde').
- 3) Five letters from J.W. Bilders to G.J.L. van Dijk van 't Velde dated between 1865 and 1869 are in the Archive of the Van Dijk van 't Velde family and related families (1689-1991), The Netherlands, private collection; the charcoal drawing *Forest scene* [in Doorwerth], 745 x 1208 mm, The Hague, Gemeentemuseum, inv. no. TEK-1926-0065.
- 4) Read about this in: J. Kapelle, 'Vernieuwing op de Veluwezoom,' in: J. Kapelle (compiler), *Magie van de Veluwezoom*, Arnhem 2006, pp. 107-141.
- 5) Diary of A. Ver Huell 12 April 1865, as cited in: J. Bervoets and R. Chamuleau, *Het dagboek van Alexander Ver Huell 1860-1865*, Zutphen 1985, p. 187.
- 6) See: R. de Windt, 'Bilders in Vorden, Gieten en Vlagtwedde,' in: J. Kapelle (compiler), *Bezield landschap. Het leven en werk van Johannes Warnardus Bilders 1811-1890*, Doorwerth/Wageningen 2016, p. 151, note 1.
- 7) J.W. Bilders, *The abandoned castle, 1871, oil on canvas, 101 x 150.5 cm, formerly collection J.C. Hacke van Mijnden/G. van Tienhoven, private loan to the Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen* [Friends of Gelderland Castles Foundation].
- 8) E. Rittner Bos, 'In memoriam Anton Mauve, 6 februari 1888,' offprint from *De Portefeuille, Kunst en Letterbode* 9 (1888), p. 2. Incidentally, Edward Rittner Bos was not entirely impartial. He was married to Carolina Johanna Rutgers (1850-1915), a cousin of Bilders' first wife.
- 9) J. Veth, notes of an interview with Jozef Israëls, The Hague, RKD, A.S. Kok Archive, box III, notebook II.
- 10) A large Oosterbeek landscape in which Willem Roelofs painted the cattle was signed by Bilders alone. The collector Louisa Willet-Holthuysen (1824-1895) bought the work directly from the workshop, whereby we now know that Roelofs painted the cows. See: H. Vreeken, *Bij wijze van museum. Oorsprong, geschiedenis en toekomst van Museum Willet-Holthuysen, 1853-2010*, vol. II, Amsterdam (Ph.D. dissertation Amsterdam University) 2010, p. 450.

- dat Mauve de stoffage heeft gedaan. Zie: *Lijst van schilderijen van levende Nederlandsche meesters waarvan de tentoonstelling zal plaatshebben vanwege het kunstlievend genootschap ter aanmoediging en bevordering van teken- en schilderkunst onder den naam Pictura te Groningen 1871*, tent.cat. Groningen (Pictura) 1871, cat.nr. 3.
- 12) A.C. Loffelt, 'Johannes Warnardus Bilders 1811-1890', *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*, 5 (1895) 9, p. 255 (onder de titel *Het Hengelaar brugje te Vorden, naar eene schets*); A.C. Loffelt, 'Johannes Warnardus Bilders', in: Max Rooses (red.), *Het Schildersboek. Nederlandsche schilders der negentiende eeuw*, Amsterdam (Elsevier) 1900, p. 96 (onder de titel: *Het Hengeloërbrugje bij Vorden, naar eene schets*); *Catalogus der tentoonstelling van kunstwerken door J.W. en A.G. Bilders in de zalen der maatschappij Arti et Amicitiae*, Amsterdam (Arti et Amicitiae) 1891, cat.nr. 36, *Hengeloosche brug te Vorden*.
 - 13) *Tentoonstelling van schilder- en andere werken van Levende Kunstenaars, te Amsterdam*, tent.cat. Amsterdam (Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten) 1871, cat.nr. 24.
 - 14) Brief van J.W. Bilders aan de commissie van de Stedelijke tentoonstelling van Amsterdam, Amsterdam 16 augustus 1871, Amsterdam, Stadsarchief Amsterdam (SA), 64: Archief van de Commissie voor de Tentoonstelling van Kunstwerken van Levende Meesters, inv.nr. 63.
 - 15) Brief van J.W. Bilders aan de commissie van de Stedelijke tentoonstelling van Amsterdam, Vorden 17 augustus 1871, *ibidem*.
 - 16) J. Bosboom aan M. van Tienhoven-Hack en G. van Tienhoven, Zuidlaren (Drenthe) 27 augustus 1876, Amsterdam, SA, 185: Archief van J.C. Hacke van Mijnden, J.C.S. Hacke van Mijnden-Elias, C.J. Hacke van Mijnden, G. van Tienhoven, A.S.M. van Tienhoven-Hacke en P.G. van Tienhoven, inv.nr. 121.
 - 17) A.C. Loffelt 1895 (noot 12), pp. 225-258.
 - 18) Brief van M. Bilders-van Bosse aan A.C. Loffelt, Oosterbeek 17 juli 1895, Den Haag, Haags Gemeentearchief (HGA), collectie OV2 Schildersbrieven.
 - 19) *Ibidem*.
 - 20) Dit werk *Boommrijk landschap op de Heerlijkheid Hackfort te Vorden bij Zutphen* (doek, 121,5 x 171 cm) werd in maart 1878 gekocht door de Vereniging tot het vormen van eene openbare verzameling van hedendaagsche kunst te Amsterdam.
 - 21) Brief van M. Bilders-van Bosse aan A.C. Loffelt, Oosterbeek 15 augustus 1895, Den Haag, HGA, collectie OV2 Schildersbrieven.
 - 11) *Catalogus der Schilder- en kunstwerken op de tentoonstelling door de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam in 1870*, exhib. cat. Rotterdam (Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen) 1870, cat. no. 35. *One year later the same work may have been entered in the exhibition of Living Masters in Groningen. There a painting was titled: A view of Vorden, at dusk. It is not mentioned whether Mauve was responsible for the staffage in this painting. See: Lijst van schilderijen van levende Nederlandsche meesters waarvan de tentoonstelling zal plaatshebben vanwege het kunstlievend genootschap ter aanmoediging en bevordering van teken- en schilderkunst onder den naam Pictura te Groningen 1871*, exhib. cat. Groningen (Pictura) 1871, cat. no. 3.
 - 12) A.C. Loffelt, 'Johannes Warnardus Bilders 1811-1890', *Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift*, 5 (1895) 9, p. 255 (titled: *The Hengelo bridge in Vorden, after a sketch*); A.C. Loffelt, 'Johannes Warnardus Bilders', in: Max Rooses (ed.), *Het Schildersboek. Nederlandsche schilders der negentiende eeuw*, Amsterdam (Elsevier) 1900, p. 96 (titled: *The Hengelo bridge in Vorden, after a sketch*); *Catalogus der tentoonstelling van kunstwerken door J.W. en A.G. Bilders in de zalen der maatschappij Arti et Amicitiae*, Amsterdam (Arti et Amicitiae) 1891, cat. no. 36, *Hengelo bridge in Vorden*.
 - 13) *Tentoonstelling van schilder- en andere werken van Levende Kunstenaars, te Amsterdam*, exhib. cat. Amsterdam (Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten) 1871, cat. no. 24.
 - 14) *Letter from J.W. Bilders to the committee of the municipal exhibition of Amsterdam*, Amsterdam 16 August 1871, *Stadsarchief Amsterdam (SA), 64: The Committee for the Exhibitions of Works of Art by Living Masters Archive*, inv. no. 63.
 - 15) *Letter from J.W. Bilders to the committee of the municipal exhibition in Amsterdam*, Vorden 17 August 1871, *ibid*.
 - 16) J. Bosboom to M. van Tienhoven-Hack and G. van Tienhoven, Zuidlaren (Drenthe) 27 August 1876, Amsterdam, SA, 185: J.C. Hacke van Mijnden, J.C.S. Hacke van Mijnden-Elias, C.J. Hacke van Mijnden, G. van Tienhoven, A.S.M. van Tienhoven-Hacke, and P.G. van Tienhoven Archive, inv. no. 121.
 - 17) A.C. Loffelt 1895 (note 12), pp. 225-258.
 - 18) *Letter from M. Bilders-van Bosse to A.C. Loffelt*, Oosterbeek 17 July 1895, *The Hague, Haags Gemeentearchief (HGA), Collection OV2 Painters' Letters*.
 - 19) *Ibid*.
 - 20) *This painting Forested landscape in the Hackfort Estate in Vorden near Zutphen (oil on canvas, 121.5 x 171 cm) was bought in March 1878 by the Vereniging tot het vormen van eene openbare verzameling van hedendaagsche kunst te Amsterdam*.
 - 21) *Letter from M. Bilders-van Bosse to A.C. Loffelt*, Oosterbeek 15 August 1895, *The Hague, HGA, Collection OV2 Artists' Letters*.